

A. Kraak, *Homo loquens en homo scribens. Over natuur en cultuur bij de taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press, [2006]. – 512 pp. ISBN 978-90-5356-954-6.

Er bestaat geen groter en ingrijpender verschil tussen natuur en cultuur dan bij de taal. Met dat punt begint het betoog van Remmert Kraak, bij leven hoogleraar Algemene Taalwetenschap aan de universiteit van Nijmegen, die een manuscript naliet dat postuum is uitgegeven door Ad Foolen. Het gaat om twee wonderen: de taal vertegenwoordigt de hoogste graad van cognitieve organisatie in de natuur en het is ook nog gelukt om daar een schriftelijke weergave van te maken. De taal, product van de natuur, wordt weergegeven in schrift, een product van de cultuur. Wanneer Kraak een onderbouwde beschrijving had kunnen geven van het verband tussen taal en schrift en de bijdrage van natuur en cultuur aan beide, dan was dit een fantastisch boek geworden. Nu is *Over natuur en cultuur bij de taal* de aanzet tot zo'n boek, iets wat hij zelf ook wel beeft zal hebben.

Kraak meent dat taalkundigen zich laten misleiden door de geschreven taal, terwijl gesproken en geschreven taal eigenlijk twee aparte talen zijn, die afzonderlijk bestudeerd moeten worden. Hij maakt zijn positie duidelijk in vijf hoofdstukken, waarvan de titels hieronder gecursiveerd zijn. Paginanummers van vindplaatsen staan tussen haakjes.

1. *De vorming tot schriftelijkheid* laat zien hoe moeizaam de verhouding is tussen gesproken en geschreven taal. Leren spellen is het grootste struikelblok in het onderwijs. Spelling wordt te vroeg in het curriculum van de basisschool aangeboden, en is bovendien een middel dat nog moeilijker is dan het doel dat het moet dienen (39). Ook vindt Kraak grammaticaonderwijs ten dienste van het leren schrijven een ondeugdelijk middel voor een te vroeg gesteld doel (44). De schriftelijke taal is in representatief noch functioneel opzicht een afgeleide van de natuurlijke, gesproken taal, stelt hij. De geschreven taal kan weliswaar niet zonder de gesproken taal bestaan en brengt in haar structuur kenmerken van de natuurlijke taal tot uitdrukking, maar dat laat

onverlet dat de geschreven taal een cultuurproduct is en daarom 'onnatuurlijk' (55-6).

2. Door het leren schrijven verwerven we een *alfabetische bril* die meer verblindt dan verheldert. Kraak bindt de strijd aan met al diegenen die geloven in woord en spraakklank als natuurlijke taalbouwsels en taalelementen (59). Spraakklanken bestaan in zijn optiek niet; zonder het alfabetische schrift zouden we nooit op het idee van spraakklanken zijn gekomen (90, 120). Vanuit dat gezichtspunt bespreekt hij de geschiedenis van de fonologie van de vorige eeuw, die gekleurd is door de alfabetische bril, met als treffendste voorbeeld de *Sound Pattern of English* (Chomsky en Halle 1968).

3. *Over de oorsprong en ontwikkeling van het schrift* gaat over het wonder van een uitvinding die we kunnen gebruiken zonder een idee te hebben van wat er is uitgevonden (200). Een voorbeeld is het schrift, waar volgens Kraak ten onrechte naar wordt gekeken door een alfabetische bril. Er is een herinterpretatie nodig van cruciale opvattingen over de manier waarop de schriftsoorten zich hebben ontwikkeld (187), want het grootste historisch-methodologische en semiologische 'bedrijfsongeval' uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het schrift is het taalwetenschappelijke leerstuk dat de letters van het alfabet voor spraakklanken stonden, een idee dat teruggaat op de Grieken (251). Bij alle schriftsoorten gaat het echter om correspondenties tussen de uitspraak van *woorden* en hun geschreven vorm (264). Woorden moeten daarom centraal staan in de beschrijving van de geschiedenis van het schrift, niet letters of spraakklanken.

4. Naast een alfabetische bril is er ook een *logisch-filosofische bril*, waarmee Kraak bedoelt dat we denken dat we met ons taalgebruik ons denken onder woorden brengen (275). Ook dat is echter een schriftelijke zinsbegoocheling. Denken en taalgebruik zijn ongecontroleerde, automatisch verlopende processen, ontoegankelijk voor ons bewustzijn. Wanneer we denken dat we denken, zegt Kraak, dan gaat het niet over denken, maar over de schriftelijke verwoording van wat we zien als resultaten van ons denken (348).

5. Dat leidt tot *de eenheid van taal en denken als mysterie*, waarmee Kraak bedoelt dat de werking van de menselijke geest buiten het taalvermogen om wellicht altijd een 'mysterie' zal blijven (350). Door de biologische grenzen van ons brein zal de werking van het menselijke denken blijvend aan ons begrip ontsnappen (15).

Het is zware, maar tevens vermakelijke kost, want Kraak geeft de discussie in de vorige eeuw op een boeiende manier weer. Hij steeft er zijn

betoog met talrijke interessante citaten. Onbevredigend is het, dat hij geen uitwerking geeft van een alternatief. Daardoor kan zijn boek slechts gezien worden als een algemene bijdrage aan de hoogst relevante discussie over natuur en cultuur en over de verhouding tussen gesproken taal en schriftsystemen. De rest van deze bespreking concentreert zich op de eerste drie hoofdstukken van het boek.

Kraak meent dat gesproken taal natuur is, en geschreven taal cultuur. De scheidslijn is bij hem bikkelhard, waarmee hij voorbijgaat aan het gegeven dat er ook veel cultuur in gesproken taal zit (zie Bloom 2000, Koster 2006 en vele anderen). Maar ook Kraaks opvatting dat schrift niets natuurlijk bevat (56), lijkt onhoudbaar, omdat veel van wat we in de gesproken taal tegenkomen, wordt gekopieerd in de geschreven taal. Zwaardere syllaben worden bijvoorbeeld met meer letters geschreven dan lichtere syllaben, iets wat geen toeval kan zijn. Toegegeven, schriftsystemen zijn van a tot z bedacht en over elk aspect van de spelling is uitgebreid gediscussieerd. Dat heeft iets tegennatuurlijks, maar ondanks dat zijn bepaalde kwesties zonder veel soesa goed geregeld, in overeenstemming met de natuur. Er is bijvoorbeeld geen onvrede over het feit dat *kat* met drie letters geschreven wordt, en *krant* met vijf. Wat fonologisch eenvoudiger is, wordt met minder letters geschreven. Doordat we zowel in gesproken taal als in geschreven taal verwachten dat na een consonant(letter) een vocaal(letter) volgt, is *kat* de ongemarkeerde vorm, en *krant* de meer gemarkeerde. Daarin komen fonologie en orthografie overeen.

Er zijn meer plaatsen waar Kraak tegenstellingen opvoert waar het in mijn ogen om verenigbare stellingen gaat. Hoofdstuk 3 begint met twee citaten die volgens Kraak elkaars tegenvoeters zijn: 'Writing is independent of the spoken word' en 'it is well known that writing systems are designed primarily to represent spoken language'. Het schrift los van de spraak, en tevens ontworpen om spraak te representeren. Waarom zouden niet beide waar zijn? Natuurlijk staan de 26 letters van het alfabet geheel los van het spraaksignaal. Het gaat om een autonoom systeem van representatie, met een eigen systematiek (Nunn 1998). Er zitten helemaal niet twee maal een klank [t] in *katten* of twee maal een klank [a] in *kaal*. Maar de letters van het alfabet houden tevens verband met de uitspraak, zoals blijkt uit woorden die rijmen. Daarin staan vaak dezelfde letters geschreven. Dat de spelling de uitspraak niet altijd adequaat weergeeft, mag niet als argument gebruikt worden om het verband tussen letters en klanken te ontkennen; de ge-

schreven vorm is een globale weergave van de klankvorm, waarin voorspelbare aspecten vaak niet zijn weergegeven. Iedereen weet wel dat je in het Nederlands geen [d] op het einde van woorden kunt uitspreken, dus kan *bond* rustig met een *d* geschreven worden. Maar *statten* 'de stad in gaan' met *dd* doen we niet, want dat zou tot een foute uitspraak leiden.

Er is interessant genoeg ook een rechtstreeks verband tussen spelling en betekenis, zoals blijkt uit experimenten waarin een lettertje meer of minder de interpretatie beïnvloedt (Schreuder e.a. 1998). Dit illustreert dat het Nederlandse alfabetische schrift niet alleen klanken vastlegt, maar ook verschillende andere aspecten van de gesproken taal. Letters en lettercombinaties kunnen betekenissen aangeven zoals morfemen dat doen, en de interpunctie heeft een nauwe relatie met de syntaxis en de prosodie. Het gebruik van spaties in Nederlandse uitingen zoals 'dicht bij de waterkant' en 'de waterkant is dichtbij', bijvoorbeeld, hangt samen met de syntactische structuur, die op zijn beurt weer gerelateerd is aan de prosodische structuur (Neijt 1993). Zonder expliciet onderwijs zijn geoefende schrijvers geneigd om *dicht* en *bij* aan elkaar vast te schrijven wanneer deze woorden samen een volledige woordgroep vormen. Zo wordt in de spelling het bijbehorende prosodische verschil tussen *dicht bij de waterkant* en *dichtbij* uitgedrukt.

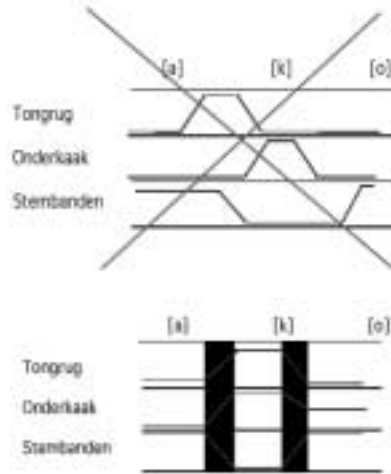
Bovengenoemd onderzoek naar de verbanden tussen geschreven vormen en morfologie of betekenis past niet in Kraaks betoog, dat uitsluitend gericht is op ondersteuning van de gedachte van een absolute scheiding tussen de natuurlijke taal en het culturele schrift, met het woord als enige brug tussen beide. Aan de ontwikkeling van het schrift ligt volgens Kraak het fundamentele naambegrip ten grondslag (184), de koppeling van een (woord)vorm aan een concept. Ons schrift heeft functioneel niets van doen met de weergave van klankvormen, maar is uitsluitend gericht op woordidentificatie (185). Vanuit mijn perspectief moet dat zijn: het schrift is zowel gericht op woordidentificatie als op klankweergave, morfeemweergave, syntaxis, intonatie en prosodie. Op die manier kan met slechts de letters van het alfabet als middel toch zo'n verbaazingwekkend goede weergave van de natuurlijke taal worden bereikt. Dat zou ik toch zeker geen bedrijfsongeval willen noemen, zoals Kraak stelt in zijn hoofdstuk over de ontwikkelingsgeschiedenis van het alfabetische schrift.

Een belangrijk ander punt in Kraaks betoog is de strijd tussen cultureel geïnduceerd geloof in woord en spraakklank als natuurlijke taalbouw- en taalelementen, en wat daar natuurweten-

schappelijk tegenin te brengen is (59). Dit lijkt mij een tegenstelling die empirisch niet onderbouwd kan worden. Het spannende van het taalkundige onderzoek van dit moment is dat er ondersteuning gevonden wordt voor ogenschijnlijk onverengbare beschrijvingen. De taalkunde bevindt zich wat dat betreft in dezelfde situatie als de natuurkunde, waarbinnen zowel deeltjes als golven verondersteld moeten worden bij de beschrijving van het licht. Net als daar, gaat het ook in de taalkunde om *en-en*. Anders dan Pinker (2002) beweert in zijn reactie op connectionistische modellen, zijn zowel graduele opposities als combinatie en structuur relevant, en ze kunnen tegelijk voorkomen, zoals blijkt uit de distributie van tussenklanken in het Nederlands. De distributie is voor een groot deel gradueel bepaald door analogie, want hoe meer voorbeelden met een bepaalde tussenklank, hoe groter de kans dat een nieuwe samenstelling ook zo gevormd wordt. Daarnaast is ritme van belang, en of een tussenklank een beter ritme bewerkstelligt bepaalt de prosodische structuur, die op zijn beurt op de morfosyntactische structuur gebaseerd is (Neijt en Schreuder 2007).

In de fonologie en morfologie gaat het voortdurend om combinaties van elementen en om gradaties. Er zijn spraakklanken, dat zijn eenheden die zich laten combineren tot syllaben, en er zijn graduele opposities, zoals meer of minder stembandtrilling, eerder of later ingezet. Er zijn morfemen, waarmee complexe woorden kunnen worden gemaakt, en er is analogie, die bepaalt waar en hoe vaak bepaalde vormen gebruikt worden en die mede bepaalt wat de betekenis van complexe woorden is. Want die betekenis wordt niet alleen afgeleid uit de betekenis van de bouwstenen en de manier waarop ze zijn samengevoegd (compositionaliteit), maar is ook deels door productiviteit bepaald. De frequentie van de delen van een complex woord en de frequentie van het geheel bepalen samen wat de invloed van compositionaliteit is (Hay 2001). Dat heeft geleid tot een radicale verandering van het onderzoek binnen de morfologie (Hay en Baayen 2005).

Spraakklanken 'bestaan' wel degelijk, al is er op dat 'bestaan' wel iets af te dingen, want in feite gaat het om articulatiebewegingen die samenvallen. De volgende, sterk vereenvoudigde figuren kunnen dat verduidelijken (overgenomen uit Nooteboom 2005, zie ook Nooteboom te verschijnen). Het eerste plaatje laat de 'onlogische' en niet bestaande situatie zien van articulatiebewegingen die geheel uit de pas lopen, terwijl ze in het tweede plaatje op elkaar zijn afgestemd.

Tong en onderkaak bewegen op en neer, en de stembanden trillen soms niet, soms wel. Het idee dat het om klanksegmenten zou gaan is het gevolg van het samenvallen van articulatiebewegingen, zoals aangegeven in de tweede tekening. Spraakklanken 'bestaan' dus wel, maar het zal duidelijk zijn dat ze niet altijd gerealiseerd worden in de gesproken taal en dat de grenzen tussen de spraakklanken grijze gebieden zijn. De ene beweging kan wat eerder beginnen of eindigen dan de andere, en bij snelle spraak kan een bepaalde beweging geheel afwezig zijn.

De letters van het schrift zijn een benadering van de golfpatronen, en het is goed te blijven beseffen dat het daarom heel vanzelfsprekend is dat er twijfel is over bijvoorbeeld *sausde* of *sauste*. In het midden van woorden worden *d*'s en *t*'s minder duidelijk van elkaar onderscheiden bij het spreken dan aan het begin van woorden. Bij *vuisten* hebben we die twijfel niet, maar waarschijnlijk gaat het bij de uitspraak van dat woord ook om een *d*-achtige *t* of *t*-achtige *d*. Alleen zien we de letterreeks *uist* vaker dan de letterreeks *uisd*, omdat er minder concurrenten met een *d* zijn (Ernestus en Baayen 2003). Deze voorbeelden leggen ook bloot waar het in feite helemaal mis gaat in de alfabetische spelling: de ontwerper van een spelling wordt gedwongen tot bepaalde keuzes waar de sprekende taalgebruiker niet werkelijk een keuze maakt. Misschien is het wel zo dat het Nederlands *vuisten* met een *t* heeft omdat dat toevallig zo gekozen is in de spelling. Als het kwartje anders gevallen was, hadden we nu misschien een woord *vuisden*.

Er is dus in gesproken taal zowel sprake van deeltjes als van golfpatronen. Dat heeft tot ge-

volg dat er verschillende soorten fonologie zijn: segmentele fonologie voor de deeltjes (daartegen richt zich Kraaks betoog vooral) en autosegmentele fonologie voor de golfbewegingen. De autosegmentele fonologie heeft de segmentele fonologie grotendeels, maar niet geheel overbodig gemaakt. Het alfabetische schrift abstraheert van de golfbewegingen door letters te gebruiken, die we als aanduidingen van articulaties kunnen beschouwen, ook al worden die articulaties soms niet geheel bereikt. De schrijfwijze *krant* past misschien wel beter bij wat er werkelijk gezegd wordt dan *krant*, want de [r] en [n] worden vaak minder nadrukkelijk gearticuleerd in dit woord dan de [k], [a] en [t]. Taalgebruikers kunnen met de platgeslagen vorm echter heel goed uit de voeten, al kost dat jarenlange training, waar Kraak terecht de aandacht op vestigt.

Dit commentaar heeft betrekking op de eerste drie hoofdstukken van het boek. Aan het vierde en vijfde hoofdstuk over de logisch-filosofische bril en de eenheid van taal en denken wil ik me niet wagen. Misschien zullen we ooit nog eens begrijpen wat denken precies is en hoe we denken. Kraaks standpunt dat dat op grond van een biologische barrière principieel onmogelijk zou zijn, deel ik niet.

Tot slot: het boek past heel goed in deze tijd. Het vormt een mooie afsluiting van de eeuwen waarin in het taalkundige onderzoek het geschreven woord ten onrechte centraal stond. Maar het komt ook op een ontijdig moment, want wanneer Kraak het afscheidscollege van Nootboom nog in zijn overwegingen had kunnen betrekken, waaruit de hierboven getoonde afbeeldingen afkomstig zijn, dan had hij begrepen dat de empirische onderbouwing van de spraakklanken naderbij gekomen is.

Bibliografie

Bloom 2000 – P. Bloom: *How children learn the meanings of words*. Cambridge, 2000.

Chomsky en Halle 1968 – N. Chomsky en M. Halle: *The sound pattern of English*. New York, 1968.

Ernestus en Baayen 2003 – M. Ernestus en H. Baayen: 'Predicting the unpredictable: The phonological interpretation of neutralized segments in Dutch'. *Language* 79.1 (2003), p. 5-38.

Hay 2001 – J. Hay: 'Lexical frequency in morphology: Is everything relative?' *Linguistics* 39 (2001), p. 1041-1070.

Hay en Baayen 2005 – J. B. Hay en R. H. Baayen: 'Shifting paradigms: gradient structure in morphology'. *Trends in Cognitive Sciences* (2005), p. 342-348.

Koster 2006 – J. Koster: 'Taal als Technologie'. *TABU* 35 (2006), p. 87-118.

Neijt 1993 – A.H. Neijt: *Fijnradige Weefsels*. Nijmegen, 1993.

Neijt en Schreuder 2007 – A. Neijt en R. Schreuder: 'Rhythm versus analogy – prosodic form variation in Dutch compounds'. *Language and Speech*, 50, 4, p. 533-566.

Nootboom 2005 – S. Nootboom: Waar komen de letters van het alfabet vandaan? Een verlate reactie op het werkcollege "Alfabetiek", gegeven door prof. dr. ir. H. Mol in 1964/1965. Utrecht, 2005.

Nootboom te verschijnen – S. Nootboom: 'Alphabetic: From phonemes to letters or from letters to phonemes?' *Written language and literacy*.

Nunn 1998 – A.M. Nunn: Dutch orthography. A systematic investigation of the spelling of Dutch words. Nijmegen, 1998.

Pinker 2002 – S. Pinker: 'Combination and structure, not gradedness, is the issue. Reply to McClelland and Patterson,' *Trends in Cognitive Sciences* 6, p. 472-474.

Schreuder e.a. 1998 – R. Schreuder, A. Neijt, F. van der Weide en R.H. Baayen: 'Regular Plurals in Dutch Compounds: Linking Graphemes or Morphemes?' *Language and Cognitive Processes* 13:5 (1998), p. 551-573.

Anneke Neijt